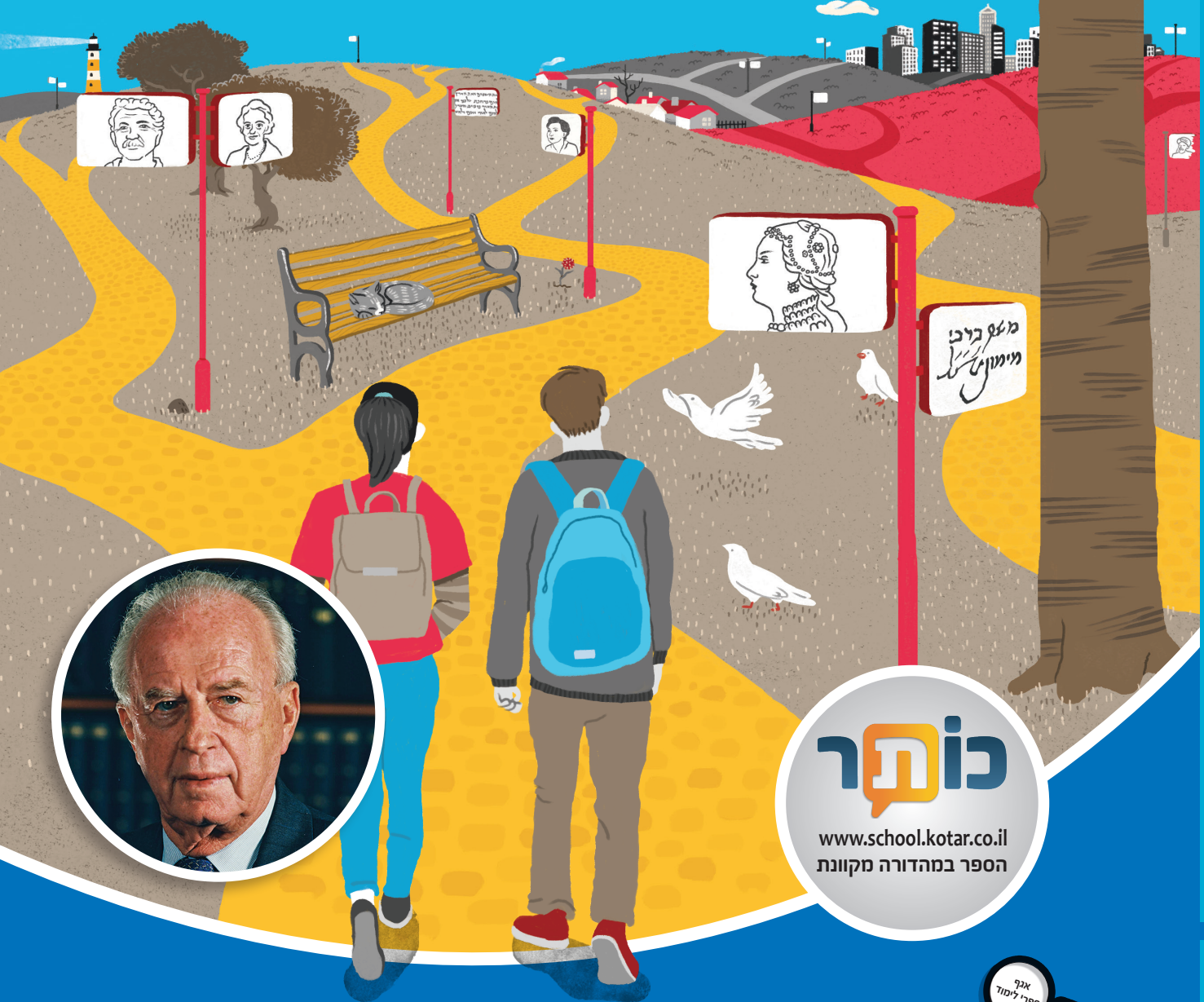

יום הזיכרון ליצחק רבין | פרק מתוך הספר:

שכילי תרבות

תרבות יהודית-ישראלית לכיתה ז

קוטר
www.school.kotar.co.il
הספר במהדורה מקוונת

יום הזיכרון ליצחק רבין

מתוך הספר: שבילי תרבות - תרבות יהודית-ישראלית לכיתה ז

פרקי הספר

מבוא - עורכים היכרות עם הספר	פרק 8 למידה מבוססת מיזם
חלק א: דמויות וערכים	פרק 9 למה לי בת-מצווה או בר-מצווה עכשיו?
פרק 1 - בין ערך לדרך	פרק 10 יום השבת - ממנוחה לאומית למנוחה אישית ובחזרה
פרק 2 - בחירה וגילוי מנהיגות	פרק 11 יום הכיפורים - יודי אישי, יודי ציבורי
פרק 3 - יחיד וחברה	פרק 12 יום הזיכרון ליצחק רבין - נקודות מבט לציון היום
פרק 4 - מסורת ושינוי	פרק 13 ספירת העומר ול"ג בעומר - יום בלוח השנה - התפתחות ומשמעות
פרק 5 - ללכת נגד הזרם	
פרק 6 - מעורבות חברתית	
פרק 7 - התמודדות עם אתגרים	

מקורות וזכויות:

טקסטים: עמ' 241: חוק יום הזיכרון ליצחק רבין, התשנ"ז - 1997. © כל הזכויות שמורות למדינת ישראל. | עמ' 247: חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, 1992. © כל הזכויות שמורות למדינת ישראל. | עמ' 248: יצחק רבין, קטע מנאום, 1967. באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. | עמ' 249: יצחק רבין, קטע מנאום, 1993. © כל הזכויות שמורות. | עמ' 249: מאיר שלו, "ביום השלושים", ידיעות אחרונות, 1995. 12. 5. © כל הזכויות שמורות למחבר. | עמ' 252: יצחק רבין, קטע מנאום, 1995. © כל הזכויות שמורות. | עמ' 252: אתר מרכז יצחק רבין. © כל הזכויות שמורות.

תמונות: עמ' 239 ימין: צילום: חיים זך, לע"מ | עמ' 239 שמאל + 240 ימין: צילום: יעקב סער, לע"מ | עמ' 240 שמאל: צילום: צבי טיבריוס קלה, מתוך אתר פיקיוויקי | עמ' 242: צילום: מיכאל קרמה, ידיעות אחרונות | עמ' 244: באדיבות עיתון מעריב | עמ' 245: צילום: מטח. © באדיבות משפחת האמן, ציונה קדר | עמ' 246: עיצוב: דוד טרטקובר עבור האגודה לזכויות האזרח. באדיבות דוד טרטקובר | עמ' 248 עליון: צילום: ארכיון צה"ל, מתוך ויקישיתוף | עמ' 248 תחתון: צילום: פריץ כהן, לע"מ | עמ' 251: עיצוב: יוסי למל, עבור האגודה לזכויות האזרח. באדיבות יוסי למל | עמ' 252: צילום: ד"ר אבישי טייכה, מתוך אתר פיקיוויקי | עמ' 253: צילום: נועם גבע

זכויות הקניין הרוחני, לרבות זכויות היוצרים והזכות המוסרית של היוצרים בפרק הזה, מוגנות. אין לשכפל, להעתיק, לסכם, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק מפרק זה. כמו כן אין לעשות שימוש מסחרי כלשהו בפרק, בכולו או בחלקים ממנו, אלא אך ורק לאחר קבלת רשות מפורשת בכתב ממתח - המרכז לטכנולוגיה חינוכית.

© כל הזכויות על החומרים ממקורות חיצוניים, ששובצו בפרק, שמורות לבעליהן.
© תשע"ז, 2017. כל הזכויות שמורות למתח - המרכז לטכנולוגיה חינוכית, חברה לתועלת הציבור, קריית משה רואו, רח' קלאזנר 16, רמת אביב, תל אביב 6901128

יום הזיכרון ליצחק רבין

נקודות מבט לציון היום

מבט ראשון על היום ומשמעותו

ב-13 ביולי שנת 1992 התמנה יצחק רבין לראש ממשלת ישראל לאחר שהכנסת, שנבחרה על ידי כלל אזרחי המדינה, אישרה ברוב קולות את ממשלתו. ב-4 בנובמבר 1995, בעצרת הזדהות למען השלום בכיכר מלכי ישראל בלב תל אביב, נרצח יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל ושר הביטחון, בידי מתנקש יהודי שהתנגד למדיניותו. הרצח חולל טלטלה עזה בקרב אזרחי ישראל.

בהלווייתו של רבין השתתפו כ-80 ראשי מדינות וראשי ממשלות מהעולם כולו, לצד אלפי אזרחים שחלקו לו כבוד אחרון. במהלך כל השבוע שלאחר הרצח, אזרחים רבים פקדו את הכיכר שבה הוא נרצח. הם הדליקו נרות, שרו בצוואתא וכאבו את לכתו, את הדרך שבה אירע הדבר ואת אובדן התקווה לשלום. בעקבות הרצח הוסב שמה של הכיכר ל"כיכר רבין", כפי שאתם ודאי מכירים אותה כיום.

בני נוער אבלים על יצחק רבין בכיכר מלכי ישראל, שמאחר יותר שונה שמה לכיכר רבין (צלם: צבי טיבריוס קלר)

יצחק רבין

כשלוש שנים לאחר האירוע נחקק בכנסת ישראל חוק המציין את היום לזכר יצחק רבין.
וזו לשון החוק:

חוק יום הזיכרון ליצחק רבין, התשנ"ז-1997

1. (א) י"ב בחשוון, יום הירצחו של ראש הממשלה ושר הביטחון
יצחק רבין, יהיה יום זיכרון ממלכתי; יום זה יצוין במוסדות
המדינה, במחנות צה"ל ובבתי הספר [...]

5. בבתי הספר יצוין יום הזיכרון -

(1) בפעולות שבהן יועלו דמותו ופועלו של יצחק רבין;

(2) בפעולות שיוקדשו לחשיבות הדמוקרטיה בישראל ולסכנת
האלימות לחברה ולמדינה.
[...]

בוודאי כבר עסקתם ביום הזיכרון
ליצחק רבין בשנים קודמות:
1. כיצד נוהגים לכנות את היום
הזה? האם אתם מכירים אותו
גם בשם אחר?
2. מה זכור לכם מדרכי הצינון של
היום הזה? על מה דיברתם? מה
סיפרו לכם על יצחק רבין?
3. חשבו על נושאים שונים שניתן
להעלות בהקשר של היום הזה.
היעזרו גם בנוסח החוק.

כפי שיכולתם לשים לב, כשעוסקים ביום הזיכרון ליצחק רבין אפשר להתייחס למגוון
נושאים. בפרק שלפנינו נבחן את המועד הייחודי הזה מ-4 היבטים שונים:

1 רצח פוליטי

יצחק רבין נרצח ממניע פוליטי - הרוצח ביצע את המעשה מפני שהתנגד למדיניות
של רבין. בהקשר הזה, הרצח שונה במהותו מכל רצח אחר.

2 ערכם של חיי אדם

רצח רבין מעלה סוגיות בדבר הזכות לחיים והאיסור העקרוני על רצח.

3 מאיש צבא לעושה שלום

אחד מציוני הדרך המרכזיים בחייו של יצחק רבין הוא המעבר מהיותו לוחם ואיש צבא
למדינאי שחתם על הסכמי שלום.

4 תרבות המחלוקת

הרצח של ראש הממשלה יצחק רבין אירע בתקופה שבה התנהל ייחוס גדול וסוער
בין אזרחי המדינה בנוגע להסכמי השלום עם הפלסטינים. הרצח, וההסתה שקדמה
לו, מנוגדים תכלית הניגוד לדרך של מחלוקת המתנהלת תוך כדי שיח ודין. במחלוקת
כזאת נוצר מרחב שבו יש מקום לכל דעה, גם לדעות מנוגדות לחלוטין.

רצח פוליטי

כפי שציינו, הרצח של יצחק רבין היה **רצח פוליטי**. בסעיף זה ננסה להבין במה שונה רצח פוליטי מכל רצח אחר, בין בהבנת מניעי הרצח ובין בהשפעה שיש לפעולה הזאת על החברה.

רצח פוליטי - הגדרה

"רצח" הוא הריגת אדם בכוונה תחילה. קראו את ההגדרה לצירוף "רצח פוליטי":

רצח פוליטי הוא רצח מתוכנן של אדם, על פי רוב דמות ציבורית, בשם מטרה אי־אולוגית או פוליטית.

לפי ההגדרה הזאת, מה ההבדל בין רצח פוליטי לבין כל רצח אחר?

לפי ההגדרה הזאת, אין הבדל **בפעולה** בין רצח פוליטי ובין כל רצח אחר שנעשה בכוונה תחילה. מהו, אם כן, ההבדל? ההבדל הוא **במניע** - מצד אחד, ו**בהשפעה** - מן הצד האחר. מי שמבצע רצח פוליטי עושה זאת כדי להשפיע על המציאות ולעצב אותה מחדש, ולרוב רצח כזה מכאן למנהיגים מובילים, לקובעי מדיניות ולבעלי השפעה. נחזור לאחת הרציחות הפוליטיות הראשונות המוכרות לנו במקורות היהודיים.

ראש הממשלה יצחק רבין והזמרת מירי אלוני בעצרת ההמונים "כן לשלום - לא לאלילות" 4 בנובמבר 1995, י"ב בחשוון תשנ"ו

רצח פוליטי - מבט אל העבר

לאחר חורבן בית ראשון בידי הבבלים, והגליה של מרבית היהודים מארץ ישראל, העמידו הבבלים נציב יהודי על הארץ. מטרתם הייתה להשאיר בארץ יהודים שימשיכו בפעילות החקלאית והכלכלית. הנציב היה גדליה בן אחיקם, אחד משרי יהודה, אשר התנגד למרד בבבל ותמך בדו-שיח עם הבבלים כדי למנוע חורבן.

אבל לגדליה היה מתנגד - ישמעאל בן נתניה. ישמעאל כעס על המינוי של גדליה - גם משום שהתנגד לעמדותיו המדיניות של גדליה, שהשלים עם שלטון בבל, וגם משום שישמעאל ראה את עצמו כמי שאמור להיות השליט על יהודה.

גדליה החל להתבסס בתפקידו, ואז הגיע לאוזניו מידע על מתנגד שמתכוון להרוג אותו. אך הוא לא האמין לסיפורים האלה, וכאשר הגיע ישמעאל לעיר שבה חי גדליה, הכניס אותו גדליה לעירו ונהג בו בנדיבות. ישמעאל, שתכנן את מהלכיו מראש, ניצל רגע של אי-תשומת לב והרג את גדליה. לאחר מותו של גדליה עזבו את הארץ אחרוני היהודים, וכך הוביל הרצח לסופו של הרצף היהודי ביהודה בתקופת בית ראשון.

וְהָיָה בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֵשׁ יִשְׁמַעְאֵל בֶּן נְתַנְיָה בֶּן אֱלִישָׁמַע מְזַרְע הַמְּלוּכָה, וְעֵשְׂרָה אַנְשִׁים אִתּוֹ, וַיְכּוּ אֶת גְּדַלְיָהוּ וַיְמַתוּ, וְאֵת הַיְהוּדִים וְאֵת הַכְּשָׁדִים אֲשֶׁר הָיוּ אִתּוֹ בַּמִּצְפָּה. וַיִּקְמוּ כָל הָעָם מִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל, וְשָׂרֵי הַחֲיָלִים, וַיָּבֵאוּ מִצְרִים, כִּי יָרְאוּ מִפְּנֵי כְּשָׁדִים.

(מלכים ב כה, כה-כו)

הכּשָׁדִים - הבבלים.

עד כאן הסיפור נשמע כמו סיפור רגיל של מלכים ומורדים. אבל אם נעמיק להתבונן בסיפור, נגלה שלפנינו אירוע של רצח פוליטי. ישמעאל, שייצג מחנה פוליטי מסוים ביהודה, הרג את גדליה, שדגל במדיניות אחרת - מדיניות שמטרתה הייתה להשאיר ביהודה את אחרוני היהודים. הסיבה שבגללה רצח ישמעאל את גדליה הייתה סיבה אידיאולוגית. בשלב הזה הוא כבר לא ציפה לקבל את הנציבות במקומו אלא ביקש למוטט את המדיניות שגדליה האמין בה והוביל אותה.

מלבד הסיבה האידיאולוגית לרצח, השאלה העולה כאן היא מה הייתה ההשפעה של הרצח. משמעות הרצח היא לא רק עצם מותו של גדליה אלא גם ההשפעה שהייתה למותו על כל עם ישראל לדורותיו - סופם של ממלכת יהודה ובית ראשון. ואכן חז"ל, שהבינו את הרעיון הזה, קבעו את יום הרצח - ג בתשרי - כיום תענית: צום גדליה.

רצח פוליטי -

מבט מקרוב על רצח יצחק רבין

גם הרצח של ראש הממשלה יצחק רבין היה, כפי שהצהיר הרצח, פעולה נגד המדיניות הפוליטית של יצחק רבין וממשלתו. גם בתקופת רבין היו חילוקי דעות עמוקים באשר למדיניות שיש לנקוט - הסכם שלום עם הפלסטינים או ביסוס השליטה הישראלית ביהודה, שומרון ורצועת עזה. כל אחד מהצדדים האמין שדרך היא הדרך הנכונה למדינת ישראל ולעם ישראל, ושני הצדדים חששו מההשלכות של יישום המדיניות ההפוכה. רבין, שהאמין בתהליך שלום עם הפלסטינים, נרצח בגלל המדיניות שלו, שביטאה את השקפת עולמו.

הרצח גרם, כפי שכבר ציינו, זעזוע עמוק בכל חלקי העם, ובהמשך הביא גם להקדמת מערכת הבחירות, לחילופי השלטון ולשינוי המדיניות. לרצח הייתה, אם כן, השפעה דרמטית על מדינת ישראל, והוא שינה את דרכה המדינית. הרצח, יגאל עמיר, נשפט ונדון על מעשהו למאסר עולם.

כותרות ותמונות בעיתון "מערב" יום לאחר הרצח, ב-5 בנובמבר 1995

כותרות ותמונות בעיתון "מערב" יומיים לאחר הרצח, ב-6 בנובמבר 1995

1. עיינו בכותרות הראשיות שהופיעו בגיליונות העיתון "מערב" בימים שלאחר הרצח: מהו הדבר הבולט בהן ביותר?
2. עיינו גם בכותרות המשנה בעיתונים: "תוקם ועדת חקירה", "זו מלחמת אזרחים" - מה אתם יכולים ללמוד מהכותרות האלה על הלך הרוח שקדם לרצח?

בעקבות הרצח כתב המשורר נתן יונתן:

משעה שגורו שלוש היריות הפְּטָאֵלִיּוֹת ושמו קץ לחייו של אחד מגדולי המנהיגים שהיה [שהיה] לנו, אולי נהיינו מְחֻדָּשׁ עִם, והעם הזה מבכה את מותו ומְמָאן לְהִינָחֵם.

הפְּטָאֵלִיּוֹת - הגורליות, הבלתי נמנעות.
וּמְמָאן לְהִינָחֵם - מסרב להתנחם, מתקשה להתגבר על צערו.

גם כיום, שנים רבות לאחר הרצח, אנשים רבים עדיין כואבים את רצח ראש הממשלה. קשה להבין השפעה מרחיקת לְקַת כזאת בלי להבין תחילה שהנסיבות שהולידו את הרצח הזה, הן שהפכו אותו לְעֵטוּן וכואב כל כך.

1. מה קרה, לדעתו של נתן יונתן, בעקבות הרצח?
2. מדוע, לדעתו של נתן יונתן, דווקא פעולה שהייתה אמורה לגרום לפילוג, גרמה לאיחוד?
3. כאשר אתם מתבוננים במדינת ישראל כפי שהיא כיום, האם אתם חושבים שנתן יונתן צדק?

ערכם של חיי אדם "כל המאבד נפש אחת - כאילו איבד עולם מלא"

הבחירה לציין את יום הזיכרון ליצחק רבין בסיפורים על פועלו ובהתייחסות למניע הפוליטי של הרצח על רקע אי ההסכמה בין חלקי העם, היא ברורה - הרצח נועד לשנות את המדיניות של הממשלה ואת ההיסטוריה של מדינת ישראל בדרך שאינה דמוקרטית, ולכך יש משמעות כבדת משקל. אנחנו רוצים להדגיש לצד זה עניין שנדון פחות והוא נכון **לכל אדם**: מהי המשמעות של "לקחת" חיי אדם?

איך אפשר להרוג בדיבור?

מסכת סנהדרין במשנה עוסקת במהלכי השיפוט של בית הדין - בין בענייני כספים, בין במעשים חמורים יותר. כחלק מההנחיות איך לנהל משפט העוסק בעבירות שעונשן מוות, המשנה מדברת על הליך שבו מסבירים לעדים את המשמעות של עדותם.

כדי להבהיר לעדים את החשיבות ואת הערך של העדות שלהם, חוזרים למעשה הבריאה - כפי שמתואר בפרק הראשון של ספר בראשית, שבו מסופר על בריאת אדם הראשון. המשנה מתחילה בשאלה פשוטה: מדוע נברא רק אדם יחיד? והרי האל היה יכול לברוא קבוצת אנשים, ולהתחיל את העולם בשלב גבוה יותר של התפתחות. המשנה מביאה ארבעה הסברים לכך, שמתוכם נביא שלושה:

לְפִיכָּהּ נִבְרָא אָדָם יְחִיד בְּעוֹלָם,

1. לְלַמֵּד שְׂכָל הַמְּאֻבָּד נֶפֶשׁ אַחַת, מֵעֲלִין עָלָיו כְּאִלוֹ אֶבֶד עוֹלָם מְלֵא.

וְכָל הַמְּקִיִּים נֶפֶשׁ אַחַת, מֵעֲלִין עָלָיו כְּאִלוֹ קָיִם עוֹלָם מְלֵא.

2. מִפְּנֵי שְׁלוֹם הַבְּרִיּוֹת, שֶׁלֹּא יֵאמָר אָדָם לַחֲבֵרוֹ: "אֲבֵא גְדוֹל מֵאַבְיָה" [...]

3. לְהַגִּיד גְּדֻלְתוֹ שֶׁלְמֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקִּדְּשׁ בְּרוּךְ הוּא,

שֶׁאָדָם טוֹבֵעַ מֵאֵה מְטַבְּעוֹת בְּחוֹתָם אֶחָד,

וְכֵלֵן דּוֹמִין זֶה לְזֶה,

וְיִמְלֹךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקִּדְּשׁ בְּרוּךְ הוּא טַבֵּעַ אֶת כָּל הָאָדָם בְּחוֹתָמוֹ

שֶׁלְאָדָם הָרֵאשׁוֹן, וְאֵין אֶחָד מֵהֶן דּוֹמֵה לַחֲבֵרוֹ.

מתוך: **משנה**, מסכת סנהדרין, פרק ד משנה ה (על פי כתבי היד של המשנה)

הַמְּאֻבָּד - הממית.

מֵעֲלִין עָלָיו - מתייחסים אליו, אומרים עליו.

הַמְּקִיִּים - המחיה, המציל.

אֲבֵא - הכוונה היא ל: "אבא שלי".

גְּדוֹל מֵאַבְיָה - נעלה ממנו. בעל ערך רב יותר.

לְהַגִּיד גְּדֻלְתוֹ - לספר בשבחו.

שֶׁלְמֶלֶךְ - של מלך.

טוֹבֵעַ [...] **מְטַבְּעוֹת** - מטביע, יוצר, יוצק, את המטבע.

בְּחוֹתָם - בתבנית שטבועה בה צורת המטבע ומשמשת ליצירת המטבע.

וְכֵלֵן - כל המטבעות.

זן קדר, מתוך **על פני תהום - מיצב**. המיצב נוצר בעקבות רצח רבין.

בציור רואים אדם מוטל על הקרקע, מעליו אקדח, ומעל האקדח - לוחות הברית. מה, לדעתכם, הסיבה להצגתם של לוחות הברית למעלה?

1. מדוע בריאת אדם הראשון כאדם היחיד בעולם הופכת כל אדם ל"עולם מלא"?
2. אם כולנו צאצאיו של אותו אבא קדמון - אדם הראשון - מה המשותף לכל בני האדם באשר הם?
3. לפי המשנה, במה דומה יצירת האדם לחותם של מטבעות? ובמה היא שונה?
4. מצד אחד המשנה עומדת על הדמיון בין בני האדם, ומצד שני היא מדגישה את השוני בין אדם לאדם. מה אנחנו יכולים ללמוד מכך על היחס שלנו, בני האדם, זה לזה?

המשנה מתייחסת לעונש המוות כאל מעשה חריג ביותר, המבוצע לעתים רחוקות בלבד. כאשר אדם עומד למשפט שדינו מוות, המשנה מזהירה את העדים המעידים נגדו כי עדותם עלולה למעשה להרוג אדם, ועל כן הם צריכים לזכור היטב את המשמעות ואת הערך של חיי אדם.

המשנה מביאה שלוש תפיסות עולם, שכל אחת מהן מדגישה ערך אחר:

תפיסה א: ערך חיי האדם

כל אדם הוא אדם הראשון, ולכן כל העולם נובע לכאורה ממנו. אם לא נבע ממנו בעבר בוודאי ינבע ממנו בעתיד, ולכן על העד לשים לב לדבריו. בדבריו הוא נושא באחריות כבדה לחייו של אדם וגם לחיי הדורות הבאים.

תפיסה ב: ערך השוויון

כל אדם שווה בערכו לרעהו. השונות היא תוצר חברתי והיא קשורה למקום שבו אנו גדלים ולהיבטים נוספים אחרים, אך בנקודת ההתחלה שלנו, בלידה, אין הבדל בין תינוק זה לאחר. לפי המשנה, לכולנו אב קדמון אחד ולכן אֵל לו לאדם להתנשא על חֶבְרוֹ ולומר לו: אני שווה יותר ממך. אפשר לכנות ערך זה "שוויון בערך", שדרכו מזכירים לעד את תפקידו במשפט.

תפיסה ג: ערך הייחודיות של כל אדם ואדם

לכולנו אותם איברים: שתי רגליים, שתי ידיים, אף אחד ופה אחד, כי המוצא של כולנו מאדם הראשון. אך בשונה מהמטבעות, שכולן נוצקו באותה תבנית והן זהות לחלוטין - אנחנו, בני האדם, נולדנו שונים זה מזה ואנחנו ייחודיים. הייחוד שלנו בא לידי ביטוי במראה שלנו, בתכונות האופי, בהתנהגות, בתרבות, בתפיסות העולם, באמונות הדתיות. לכל אחת ואחד הייחודיות שלו, ועלינו ועל העד מוטלת החובה לשמור על הייחודיות הזאת ולא לפגוע בה.

ובחזרה לעדות במשפט שדינו דין מוות: מציינים באוזני העד את שלוש הסיבות האלה - שלושה ערכים חשובים - לכך שעליו להיזהר במתן העדות במשפט. שכן - רצח של אדם כמוהו כפגיעה בערכי היסוד של כל חברה מתוקנת.

בכרזה מופיע משפט העוסק בשוויון בין בני האדם. אולם במקום בני אדם מופיעים שני כלים שנועדו להכיל מים. מה מסמלים, לדעתכם, שני הכלים? כיצד הם קשורים לשוויון בין בני האדם? וכיצד הם קשורים לערך הייחודיות של כל אדם ואדם?

עיצוב: חוד טרסקובר, עבור האגודה לזכויות האזרח

יום זכויות האדם הבינלאומי
اليوم العالمي لحقوق الانسان
INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS DAY

10/12

"כל בני האדם נולדו בני חורין שווים בערכם וכבודיותיהם"

"يولد جميع الناس أحراراً ومتساوین في الكرامة والحقوق"

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في اسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

חוק יסוד: * כבוד האדם וחירותו, 1992

1. [...] זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.

א1. חוק-יסוד זה, מטרתו להגן על כבוד האדם וחירותו, כדי לעגן בחוק-יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. [...]

2. אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.

[...]

1. בסעיף 1 של החוק מוסבר שזכויות היסוד של האדם מבוססות על 3 עקרונות. מה הם העקרונות? הסבירו אותם בלשונכם.
2. כיצד החוק כולל גם את הערכים שעליהם הרחבנו מהמשנה? הסבירו.
3. מהי, לדעתכם, פגיעה בכבוד האדם?

בשנת 1948, בעקבות מעשים נפשעים שבוצעו נגד המין האנושי במלחמת העולם השנייה, ניסח האו"ם מסמך שבו מפורטות הזכויות שכל אדם ראוי להן. המסמך נקרא: **ההכרזה לכל בְּאֵי עוֹלָם בדבר זכויות האדם**. וכך כתוב בהצהרה: "[...] הואיל והכרה בכבוד הטבעי לכל בני משפחת האדם ובזכויותיהם השוות והבלתי נפקעות הוא יסוד החופש, הצדק והשלום בעולם [...] לפיכך מְכַרְזֵה העצרת באוזני כל בְּאֵי העולם את ההכרזה הזאת בְּדִבְרֵי זכויות האדם כְּרִמַת הַשְּׂגִים כללית לכל העמים והאומות. כל בני האדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. כולם חוננו בתבונה ובמצפון, לפיכך חובה עליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה [...]".

התבוננו ברצח ראש הממשלה רבין מנקודת המבט הבסיסית של אי-פגיעה בחיי אדם. כעת נתבונן ביצחק רבין המנהיג והאדם, שהמועד הזה מנציח את זכרו. מה אנחנו יודעים עליו? ומה אנחנו יכולים ללמוד מסיפור חייו?

*** חוק יסוד**
חוק שקבעה הכנסת, המסדיר עניין מהותי. למעשה, חוקי היסוד של מדינת ישראל הם פרקי החוקה העתידית של המדינה. עד היום התקבלו בישראל 12 חוקי יסוד, אשר עוסקים ברשויות המדינה, בסדרי השלטון ובזכויות אדם מסוימות. לחוקי היסוד יש מעמד חוקתי מועדף לעומת חוקים אחרים.

מאיש צבא לעושה שלום

ממבצע (מדיניות) למעצב (מדיניות)

עד גיל 45 היה יצחק רבין חייל בצבא ההגנה לישראל. מגיל 19 הוא שירת בפלמ"ח, ובגיל 23 כבר היה למפקד הגדוד הראשון של הפלמ"ח. בעת הקמת המדינה והקמת צה"ל התמנה רבין למפקד גזרת ירושלים, והיה אחראי לפריצתה של דרך בורמה שאפשרה יותר מכול את הצלתה של ירושלים. מסיום מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים התקדם רבין בסולם הדרגות עד שהגיע לדרגה הגבוהה ביותר - הוא התמנה לרמטכ"ל, ראש המטה הכללי של צה"ל. הוא היה הרמטכ"ל במלחמת ששת הימים, שבה נלחמה ישראל בכמה חזיתות: מצרים, ירדן וסוריה. המלחמה הסתיימה בניצחון גדול של מדינת ישראל.

מתקופה זו ואילך עבר רבין לתחום פעילות שונה לחלוטין - הוא התמנה לשגריר ישראל בארצות הברית. אחר כך הצטרף למפלגת העבודה, ובמסגרת חברותו במפלגה כיהן כחבר כנסת וקצין, וכיהן פעמיים כראש הממשלה. בכהונתו השנייה כראש הממשלה חתם רבין על הסכם שלום עם ירדן וחתר להגיע להסדרי שלום עם עמי האזור. רבין חתם על הסכם עם נציגי העם הפלסטיני, שבמסגרתו נסוג צה"ל מחלק משטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה, והוקמה בהם הרשות הפלסטינית. בו בזמן ניהל רבין שיחות עם הסורים על הסכם שלום.

איך משתנים?

בנאום שנשא בתום מלחמת ששת הימים, בטקס שבו הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים, אמר יצחק רבין (שעוד שירת אז כרמטכ"ל צה"ל):

28.6.1967

[...] גילויים אלה [של איכות אצל מפקדי צה"ל], ראשיתם ברוח וסופם ברוח. הִתְעַלְוֹתָם של לוחמינו, לא בזכות הברזל באה אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בְּצִדְקַת עֲנִיֵּינוּ, של אהבה עמוקה למולדת ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם - להבטיח קיום האומה במולדתה, לקיים - ואפילו יהיה זה במחיר חייהם - זכותו של עם ישראל לחיות חיו במדינתו - חופשי, עצמאי, בשלום ובשלווה.

מתוך: ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון
הערה: ההדגשה אינה מופיעה במקור.

1. מהו מקורם של אומץ הלב והתעוזה של חיילי צה"ל, לדעתו של יצחק רבין?
2. מהי המטרה העליונה של המלחמה?

ואכן, לאחר שעמד בראש צבא לוחם, קידם רבין את הסכמי השלום. פעמים רבות הוא ציין את העובדה שקשה לו לדבר עם אויבים, אך בעיניו זוהי הדרך היחידה האפשרית.

יצחק רבין, אלוף פיקוד הצפון (1956-1959)

יצחק רבין, שגריר בושינגטון (1973-1968) ארצות הברית

וכך אמר יצחק רבין בנאומו בטקס החתימה על הסכמים בין ישראל לפלסטינים, שהתקיים בארצות הברית, ב-13 בספטמבר 1993, בהשתתפות יאסר ערפאת, אז יושב ראש הרשות הפלסטינית, וביל קלינטון, אז נשיא ארצות הברית:

המעמד הזה כאן, אינו כה קל - לא לי, חייל ותיק במלחמות ישראל. לא לבני עמי בישראל ובני העם היהודי הצופים בנו ברגעים אלה בתקווה גדולה מְהוּלָה בדאגה.

[...] באנו היום מירושלים, בִּירַת הַנֶּצֶחַ של עם ישראל, באנו מארץ מְיוֹסָרָת, באנו מְעַם, מבית, ממשפחה, שלא ידעו אפילו שנה אחת, חודש אחד, בחייהן, שבו לא בכו אמהות על בניהן. באנו לנסות לשים קץ לשנאה, כדי שילדינו ונכדינו לא יִחָווּ עוד את המחיר הכואב של המלחמות, הטרור והאלימות. באנו לדאוג לחייהם ולביטחונם, באנו לְשַׁכֵּךְ את הכאב והזיכרונות הקשים, להתפלל ולקוות לשלום.

[...] אנו החיילים, שחזרנו משדות הקרב חֲמוּצֵי בגדים מְדָם, אנו שראינו את בני משפחותינו וחברינו הטובים ביותר מתים לפנינו, [...] אנו שלחמנו בכם, הפלסטינים, אומרים לכם היום בקול צלול: די לדמעות ולדם. די, אין בנו שנאה כלפיהם, אין אנו תאבי נקמה. אנו, כמוכם, אנשים שרוצים לבנות בית, לטעת עץ, לאהוב, ולחיות לצדכם, בכבוד, באהדה, כבני אדם, כבני חורין.

אנו נותנים היום סיכוי לשלום ואומרים לכם בקול צלול: עד כאן. לא עוד. הבה נתפלל שיום יבוא והכול יאמרו: הקץ לנשק. אנו מייחלים ורוצים לפתוח פרק חדש בספר העצוב המשותף שלנו. פרק של הכרה הדדית, פרק של שכנות טובה, פרק של יחסי כבוד, של הבנה, של ידידות. אנו מקווים לראשיתה של היסטוריה חדשה במזרח התיכון.

[...] את תַעֲצוּמוֹת-הנפש שלנו, את עֶרְכֵי המוסר הגבוהים שלנו, אנו שואבים כבר אלפי שנים מסֵפֶר הספרים, שבאחד מהם - קְהֵלֶת - אמר: "לְכָל זָמַן, וְעַת לְכָל חַפְץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם: עַת לְלָדֶת וְעַת לָמוֹת, עַת לְהָרוֹג וְעַת לְרַפּוֹא, [...] עַת לְבָכּוֹת וְעַת לְשֹׁחֵק, [...] עַת לְאַהֵב וְעַת לְשֹׂנֵא, עַת מְלַחֵמָה וְעַת שְׁלוֹם."

רבין היה בן כ-70 כאשר החל את תהליך השלום. שינוי דרך בגיל כזה אינו מובן מאליו. וכך כתב עליו לאחר מותו הסופר מאיר גֶּלְוָה (הספד שנכתב בשלושים לרצח רבין):

[...] והגעגועים לאדם שלא נסגר בתוך הַמְתָּחָם הַמְּבוֹצָר של דעותיו. שבגיל מבוגר, שבו האמונות כבר מתעטפות באבן והתפיסות קופאות, ואין סוטים יותר מן הדרכים הַרְמוּסוֹת, ופתאום, בתנופה גדולה, זינק מתוך תְּלִמֵי חַיִּי אל דרך חדשה. ושורשיה של התפנית, למי שזוכה, נעוצים עוד ביצחק רבין הצעיר, שכבר בנאומו על הר הצופים, תכף אחרי מלחמת ששת הימים, אמר שאנחנו היהודים איננו מסוגלים לשמחת הכובש והמְנוֹצָח. כך אמר, והנה קם עליו יהודי וְרָצַחוּ נֶפֶשׁ.

מתוך: מאיר שלו, "ביום השלושים", ידיעות אחרונות, 5.12.1995

1. מה היה המניע של יצחק רבין בחתימה על ההסכם? מה העניק לו את האומץ לעשות זאת?
2. מה איחל רבין, בנאומו שנשא באותו מעמד, לילדים ולהורים היהודים והפלסטינים?
3. לאיזו עת ייחל יצחק רבין? בתשובתכם היעזרו בפסוק מתוך קְהֵלֶת, שבו הוא מסיים את נאומו.

1. מהו ייחודו של יצחק רבין, לדעתו של מאיר גֶּלְוָה? באיזה דימוי הוא משתמש כדי להמחיש זאת?
2. מה היו ניצני השאיפה לשלום שבהם הבחין גֶּלְוָה ביצחק רבין, עוד בהיותו רמטכ"ל במלחמת ששת הימים?

תרבות המחלוקת

בתקופה שקדמה לרצח רבין וגם אחרי הרצח, ניטש במדינת ישראל ויכוח לוחט בין דעות שונות, ושרר מחלוקות קשות בנוגע להסכמי השלום וההשלכות שלהם. חילוקי הדעות בתוך העם הביאו לאלימות פוליטית* ששיאה היה רצח רבין.

- האם הייתם עדים לויכוח מילולי שיצא משליטה והפך לקטטה? מה הביא את המתווכחים לעבור מדיון מילולי לעימות פיזי?
- כיצד אפשר למנוע אירועים כאלה בעתיד? הציעו אפשרויות שונות.

מאז ומתמיד ראתה התרבות היהודית-ישראלית במחלוקות דבר חיובי, ובכל המקורות שלנו אנחנו עדים לשימוח של מחלוקות בהלכה ובמחשבה, מחלוקות מעשיות ומחלוקות רעיוניות. איך קרה שהמחלוקות האלה לא הגיעו כמעט אף פעם לכדי עימותים פיזיים, למעבר המסוכן מדיבורים למעשים?

ריבוי דעות

כדי לקיים דיון בצורה שמשמרת את המחלוקת, דיון המבוסס על דו-שיח ונמנע מלהגיע לאפיקים בלתי רצויים, צריך בשלב הראשון להכיר בכנות הדעה שאנו חולקים עליה. על אחת המחלוקות הראשונות שאנו מכירים בתרבות שלנו - המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל (שהרחבנו עליה בפרק 1), נאמר כך:

אלו ואלו דברי אלהים חיים, והלכה כבית הלל.

מתוך: **תלמוד בבלי**, מסכת עירובין, דף יג עמוד א

הסברים רבים ניתנו למשפט "אלו ואלו דברי אלהים חיים". אנחנו מציעים שני הסברים:

1. כל מי שמבטא דעה כלשהי, מאמין שדעתו נכונה ואמיתית.

כלומר, המשפט שלמעלה מתאר את הכוונות ואת הרגשות הפנימיים של מי שמביע את דעתו. עלינו, כמי שחולקים על דעתו של אדם זה או אחר, לנסות ולהכיר באמת של האחר, או לפחות להכיר בכך שהוא מאמין שהוא מבטא את האמת שלו בדיוק כמו שאנחנו מאמינים באמת שלנו.

2. ניתן להבין את האמת שאתה מאמין בה רק מתוך קיומה של אמת המנגדת לה.

רק אם נשכיל להקשיב לדעה שמנגד, נוכל להגדיר ולחדד את הדעה שלנו בצורה הטובה ביותר.

- מה ההבדל בין שני ההסברים המוצגים למעלה?
- חשבו על ויכוח שהיה לכם עם חבר או חברה ואולי עם אבא או אימא - האם אתם יכולים עכשיו לבחון מחדש את הוויכוח על פי ההסברים שהצענו?

* אלימות פוליטית

[...] מרחב של התנהגויות פוליטיות הנמצאות בטווח שבין אלימות מילולית לפעולת טרור. ביניהן יש התנהגויות כגון הפגנות ומחאות לא מורשות, עימות פיזי עם כוחות הביטחון, פגיעה ברכוש, גרימת נזקים גופניים, פגיעה קשה, הריגה ורצח פוליטי.

מתוך: אהוד שפרינצק, **בין מחאה חוץ פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל**, עמ' 6-8

שלטון העם ובחירות - הכרעה במחלוקות

בעולם הדעות והמחשבות יכולות להיות מחלוקות לעד, אך בעולם המעשה יש להכריע בין כמה דעות. השיטה המוכרת לכולנו היא שיטת הרוב. באחד הסיפורים המפורסמים בתלמוד, הנקרא "תנורו של עֶכְנָאִי", מתוארת קבוצה של חכמים שחבריה חולקים זה על זה. המחלוקת גוברת, ואז אחד החכמים מנסה להוכיח את דבריו בדרך של ניסים, שהיא למעלה מן הטבע. ההוכחה האחרונה שלו היא "בת קול" - קול מן השמים, המשמיע את דבר ה' ומודיע שההכרעה היא כדעת החכם החולק ולא כדעת שאר החכמים. וכך ממשיך הסיפור:

עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בְּשָׁמַיִם היא".

מה פירוש: לא בְּשָׁמַיִם היא?

אמר רבי ירמיה: שכבר ניתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שקבר פְּתַבְתָּ בהר סיני בתורה: "אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּה".

מתורגם ומעובד לפי: **תלמוד בבלי**, מסכת בבא מציעא, דף נט עמוד ב

משגיחין - מתייחסים.

אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּה - ההכרעה על פי הרוב.

1. תשובתו של ר' יהושע להוכחות הניסיות שמביא ר' אליעזר לנימוק דבריו, נענית בציטוט הפסוק "לא בשמים היא" (דברים, ל, יב). מדוע מצטט ר' יהושע את הפסוק הזה? מה זה אומר, "לא בשמים היא"?
2. גם ר' ירמיה מביא פסוק שמוכיח את דבריו. מה המשמעות של "אחרי רבים להטת"?

אם כך, במקור התלמודי ההכרעה מתקבלת על ידי הרוב. כך זה גם במדינה דמוקרטית כמו ישראל: לאזרחים יש השפעה על המדינה והם יכולים לעצב את דמותה. מצב זה נקרא "שלטון העם": המדינה מקבלת את כוחה ואת סמכותה מהעם עצמו. שלטון העם בא לידי ביטוי בעיקר בבחירות, שבהן הרוב מכריע מה יהיה הייצוג השלטוני שלו. ואכן, בישראל התפיסה היא שההכרעה מתקבלת על פי קביעת הרוב, וכך הדברים מתנהלים גם בבית המשפט וגם בכל הכרעה בממשלה ובכנסת, וכאמור, בבחירות לכנסת. זהו אחד המרכיבים החשובים של הַדְמוֹקְרַטְיָה* שאנחנו חיים בה.

אחת הסכנות הגדולות האורבות לדמוקרטיה היא הניסיון להגיע להכרעה באמצעות אלימות ולא באמצעים דמוקרטיים. ואכן, העצרת שבה נרצח יצחק רבין נקראה - "לא לאלימות, כן לשלום".

(עיצוב: יוסי למל, עבור האגודה לזכויות האזרח)

התבוננו בכרזה וחשבו:

1. כיצד פגיעה בחופש הביטוי פוגעת אף בתרבות המחלוקת?
2. כיצד תגובה אלימה לדעה מסוימת כמוה כפגיעה בחופש הביטוי?

* דְמוֹקְרַטְיָה

מילה שמקורה ביוונית, ומשמעה: העם (דְמוֹס) שולט (קְרַטְיָה). כלומר, שלטון העם, משטר שבו כל האזרחים שותפים בקביעת ההנהגה (ישירות או באמצעות נציגים). אחד מעקרונות השיטה הוא עקרון זכויות האדם והאזרח, הכולל את חופש הביטוי, החופש להתארגן, חופש דת ופולחן - זכותו של כל אדם (וכל מיעוט) לקיים את דתו, וחופש מדת - זכותו של כל אדם לחיות ללא דת.

בנאומו האחרון בעצרת שבסיומה נרצח, ב-4 בנובמבר 1995, אמר יצחק רבין:

האלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה הישראלית. יש לגנות אותה, להוקיע אותה, לבודד אותה. זו לא דרכה של מדינת ישראל. יש דמוקרטיה, יכולות להיות מחלוקות, אך הכרעה תהיה בבחירות דמוקרטיות.

1. מדוע האלימות היא "כרסום יסוד הדמוקרטיה"? היעזרו בהגדרה של המושג "דמוקרטיה".
2. כיצד מדינה יכולה להמשיך להתקיים למרות המחלוקות?

בדברים שכתבה ועדת החינוך של מרכז יצחק רבין, כתוב כך:

מאז הרצח המשיכה החברה הישראלית להיות שסועה ומקוטבת על רקע לאומי, פוליטי, דתי וחברתי. סכנת הקרע והאלימות הפוליטית עודנה מרחפת מעל ראשינו. האם נדע בעתיד להתווכח מתוך כבוד הדדי? האם נצליח לכבד את החוק, את החלטותיהם של מוסדות המדינה ואת הדמוקרטיה שלנו? האם נצליח לשמור על אחדותנו - למרות המחלוקות? התשובות על שאלות אלה תלויות במנהיגים ובמחנכים. התשובות על שאלות אלה תלויות בכולנו. ויותר מכך: התשובות האלה תלויות בך. מתוך: אתר מרכז יצחק רבין

לאחר הרצח הגיעו המונים לכיכר כתבו וציירו את תגובתם לאירוע על גבי הקירות. מקטע אחד מאותם קירות נשמר כחלק מאנדרטה לזכרו של יצחק רבין.

בפרק זה הכרנו ארבעה היבטים העולים מתוך יום הזיכרון ליצחק רבין: הכרה בערכם של חיי אדם, כל אדם באשר הוא; השינוי שעבר יצחק רבין - מאיש צבא שהוביל מערכות צבאיות רבות למדינאי החותר ליישוב סכסוכים ולשלום - וההשפעה של השינוי הזה על מדינת ישראל; הבנת הרצח כרצח פוליטי, כפעולה שביטאה התנגדות לדרכו האידאולוגית של רבין ולמדיניות הממשלה; קיום מחלוקות בצורה שמכבדת כל דעה, בלי לגלוש לפסים של אלימות פיזית.

לאור המידע והרעיונות שהצגנו לפניכם, חשבו: איזה מההיבטים האלה מתאים, לדעתכם, לציון יום הזיכרון ליצחק רבין בכיתה שלכם?

כדי להציג את ההתייחסות שלכם ליום הזה, תוכלו להיעזר ברעיונות האלה:

- **תכנון טקס** - תכננו טקס שבו תתייחסו להיבט או להיבטים שבהם בחרתם. חשבו על המקורות המתאימים שישתלבו בטקס, על שירים, על הפעלה של הקהל. עוד חשבו: מי יהיו המשתתפים? מהו המסר שתמצאו להעביר בטקס הזה?
- **קיום מעמדת (דיבייט)** - נסחו שאלה שיש עליה מחלוקת, וקיימו דיבייט בין שתי עמדות (או יותר), העולות מן המחלוקת. הציעו כללים לניהול הדיון.
- **הכנת תערוכה** - מה תרצו להציג בתערוכה? מה יהיה המסר? באילו חומרים תשתמשו? היכן תמקמו את התערוכה שלכם? מי יהיה הקהל שיוזמן לצפות בתערוכה?
- **קיום קבוצות דיון** - מה הנושאים שתמצאו לדון בהם? האם תשלבנו בין ההיבטים השונים, או שתדונו בהיבט אחד מתוך הפרק? אילו מקורות תבחרו לשלב במהלך הדיון?
- **קיום ריאיון משפחתי** - ראיינו בן או בת משפחה שזוכרים את ליל הרצח. שאלו אותם איך ראוי, לדעתם, לציון את יום הזיכרון ליצחק רבין.

נועם גבע - החממה האקולוגית עין שמר

שבילי תרבות

תרבות יהודית-ישראלית לכיתה ז

הספר ממנו לקוח הפרק שלפניכם הוא ראשון בסדרת ספרי הלימוד שבילי תרבות לחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי. הספר נכתב בהתאם לתכנית הלימודים החדשה של משרד החינוך במקצוע הלימוד תרבות יהודית-ישראלית, והוא מיועד לתלמידי כיתה ז. הספר כולל שלושה חלקים, בהתאם לתכנית הלימודים. כל אחד מחלקיו מביא לידי ביטוי את הערך המוביל בתכנית הלימודים - **מעורבות ואחריות:**

- **חלק א (פרקים 1-8) - דמויות וערכים**

בחלק הזה של הספר ייפגשו התלמידים עם דמויות מופת מהתרבות היהודית-ישראלית, ודרך סיפור חיהו ועשייתן יעמיקו בסוגיות ערכיות ובדילמות שהדמויות התמודדו אִתן. הם יבחנו את הסוגיות האלה בהקשר של תהליך ההתבגרות שלהם עצמם בשנת בת-המצווה או בר-המצווה שלהם, ויזמנו לצאת מגבולות הכיתה אל עשייה, מחוץ לבית הספר. את החלק הזה מסיים פרק של למידה מבוססת מִיזם (PBL), שבו התלמידים מוזמנים ליצור מִיזם שיעסוק בדמות ובערך שהם יבחרו בהם.

- **חלק ב (פרק 9) - בת-מצווה, בר-מצווה**

בחלק הזה יכירו התלמידים היבטים שונים הנוגעים לשנת בת-המצווה ובר-המצווה: תהליכי מעבר מילדות לבגרות, דרכים שונות לציין היום ועוד. בפרק הזה גם ייאספו ההתייחסויות השונות לשנת הבת/בר-מצווה לאורך הפרקים 1-7, וזאת כדי לאפשר לתלמידים לעבור תהליך מעמיק הקשור לנושאים שנלמדו בחלק הראשון של הספר.

- **חלק ג (פרקים 10-13) - ציוני זמן, חג ומועד**

החלק הזה של הספר עוסק ב-4 ציוני זמן בלוח השנה היהודי-ישראלי: יום השבת, יום הכיפורים, יום הזיכרון ליצחק רבין, ספירת העומר ול"ג בעומר. בפרקים יוצגו הערכים השונים הקשורים למועדים האלה וכן הדרכים השונות לציין אותם, מתוך תפיסה פלורליסטית המכירה במגוון אורחות החיים והשקפות העולם בחברה הישראלית. הספר מלווה במדריך למורה, ובו הצעות מודולריות לתהליכי הוראה ולמידה של הנושאים. הספר 'שבילי תרבות' מופיע גם בגרסה דיגיטלית בתוך 'כותר ספרי לימוד', בכתובת: www.school.kotar.co.il, שם תוכלו להאזין לקריינות של כל קטעי המקור המופיעים בספר, לצפות בסרטונים, להתנסות בפעילויות אינטראקטיביות, מצגות ועוד.

כותר

www.school.kotar.co.il
הספר במהדורה מקוונת

דאנאקוד 78-2032020